

УДК 94(438)“1830/1831”:[323.269.6.930(=161.2)
DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.24>

ЛИСТОПАДОВЕ (ПОЛЬСЬКЕ) ПОВСТАННЯ 1830–1831 РОКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Карліна Оксана,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та філософії
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Хлібовська Ганна,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та філософії
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Представлено огляд української історіографії Листопадового (польського) повстання 1830–1831 років – однієї з важливих подій, яка суттєво вплинула на розгортання соціально-політичних і культурних процесів на українських землях у ХІХ столітті. Повстання охопило Королівство Польське і західні губернії Російської імперії. Зазначено, що українські історики обмежуються вивченням його перебігу та наслідків у південно-західних губерніях, тобто у Правобережній Україні.

Грунтовні праці з історії з Листопадового повстання з'явилися у шістдесятих і сімдесятих роках ХХ століття на підставі опрацювання матеріалів, збережених в архівах і бібліотеках України. Відповідно до вимог тогочасної офіційної ідеології в них домінувала партійно-класова оцінка подій та явищ. У цих роботах розкривався економічний розвиток правобережних українських земель, аналізувались програмні цілі повстанців, досить докладно описувалась перебіг повстання. Підкреслювалося існування соціальних проблем на Правобережжі; шляхту звинувачували в «обмеженості класових інтересів», що було причиною поразки повстання. Дослідники стверджували, що коли би в ході повстання не йшлося про відбудову Речі Посполитої в кордонах 1772 року, а селянам було обіцяно звільнення від кріпацтва, то основна маса українського селянства підтримала би повстанців. Подібні висновки містились також в узагальнюючих роботах з історії України ХІХ століття.

У 1990-х роках в українській історіографії почали змінюватись методологічні засади дослідження минулого. Зростає зацікавленість науковців у вивченні соціальної історії Правобережної України. Появилось кілька праць, в яких представлена еволюція шляхти як окремого стану. Зменшення ареалу шляхетської землі внаслідок конфіскацій, переведення величезної маси дрібної шляхти в нижчі соціальні верстви, зміни в культурному і релігійному житті розглядаються як наслідки Листопадового повстання.

Зауважено, що в останні десятиліття актуалізувалося багатоаспектне вивчення Листопадового повстання та його наслідків на життя різних соціальних станів у південно-західних губерніях. Однак у руслі сучасних методологічних і тематичних практик потребують повнішого дослідження проблеми гендерного чинника в повстанні, ментальних стереотипів, образу «чужого» у сприйнятті українців, поляків, росіян тощо.

Ключові слова: українська історіографія, Російська імперія, Листопадове (польське) повстання 1830–1831 років, південно-західні губернії, Правобережна Україна, шляхта.

Karlina Oksana, Khlibovska Hanna. The November (Polish) uprising of 1830–1831 in Ukrainian historiography

The article presents an overview of the Ukrainian historiography of the November (Polish) uprising of 1830–1831 – one of the important events that significantly influenced the development of socio-political and cultural processes in the Ukrainian lands in the XIX century. The uprising covered the Kingdom of Poland and the western provinces of the Russian Empire. It is noted that Ukrainian historians are limited to studying its course and consequences in the south-western provinces, i.e., in the Right Bank Ukraine.

Thorough works on the history of the November uprising appeared in the sixties and seventies of the XX century on the basis of processing materials, stored in the archives and libraries of Ukraine. In accordance with the requirements of the official ideology of that time, they were dominated by party-class assessment of events and phenomena. These works revealed the economic development of the Right Bank Ukrainian lands, analyzed the program goals of the insurgents, and described in detail the course of the uprising. The existence of social problems on the Right Bank was emphasized; the nobility was accused of “limited class interests”, which was the reason for the defeat of the uprising. Researchers claimed that if the uprising had not been about rebuilding the Polish-Lithuanian Commonwealth within the borders of 1772, and the peasants had been promised liberation from serfdom, the bulk of the Ukrainian peasantry would have supported the insurgents. Generalizing works on the history of Ukraine of the XIX century contained similar conclusions.

In the 1990s, the methodological principles of the study of the past began to change in Ukrainian historiography. The interest of scientists in studying the social history of the Right Bank Ukraine has grown. There appeared several

works that present the evolution of the nobility as a separate state. The reduction of lands of the nobility as a result of confiscations, the transfer of a huge mass of gentry to the lower social strata, changes in cultural and religious life are reviewed as consequences of the November uprising.

It is noted that the multifaceted study of the November uprising and its consequences for various social classes in the south-western provinces has become relevant in recent decades. However, in line with modern methodological and thematic practice, following problems need a more complete study: gender factor in the uprising, mental stereotypes, the image of "foreigner" in the perception of Ukrainians, Poles, Russians, and so on.

Key words: *Ukrainian historiography, Russian Empire, November (Polish) uprising of 1830–1831, south-western provinces, Right Bank Ukraine, nobility.*

Історія Листопадового (польського) повстання 1830–1831 років – об'єкт досліджень українських істориків уже півтора століття. Це є зрозумілим, адже воно було подією, яка мала сильний резонанс у політичному і культурному житті українського народу. Історики ставили перед собою питання про значення повстання для формування української нації і розвитку національної свідомості.

Перші роботи з історії Листопадового повстання з'явилися наприкінці XIX – на початку XX ст. Насамперед йдеться про статті, опубліковані в «Киевской старине» [1; 2] і «Волинских губернских ведомостях» [3]. Серед них привертає увагу розвідка Ореста Левицького, в якій автор зосередився на визначенні ролі православного духовенства в подіях 1831 р. на Київщині [2].

В узагальнюючих роботах з історії України того часу йшлося, насамперед, про вплив повстання 1830 р. на соціально-економічне і культурне життя південно-західних губерній Російської імперії у період 1830-х – 1850-х років. Наталія Полонська-Василенко пов'язала початок повстання з міжнародною ситуацією в Європі. На її думку, Липнева революція у Франції сприяла вибуху цього повстання, яке давно назрівало. Про його розгортання і хід вчена не писала, а причини його поразки вона бачила в тому, що владі вдалося перетягнути на свій бік українських селян. Вона також звернула увагу на те, що повстання показало розбіжність політичних інтересів поляків і українців [4, с. 296–298].

Дмитро Дорошенко виділив два напрями впливу повстання 1830 р. на культурне життя Правобережжя. Найперше він наголосив на змінах, які сталися в політиці офіційного Петербургу щодо правобережних губерній. Волинь, Київщину і Поділля уряд став трактувати як «давний русский край», тільки сполонізований, а тому вдався до низки заходів, спрямованих на викорінення «польського духу»: закриття Кременецького ліцею та парафіяльних шкіл при костелах і католицьких монастирях, остаточна ліквідація Унійної церкви, закриття абсолютної більшості католицьких монастирів. Іншим наслідком повстання 1830 р., на думку Д. Дорошенка, була поява так званої української школи в польській літературі. Історик високо оцінив внесок її представників «у розвиток української національної свідомості і українського патріотизму» [5, с. 278–289].

В українській історіографії радянського періоду вивчення Листопадового повстання тривалий час не належало до переліку актуальних проблем. Історики тільки висвітлювати окремі питання цієї події, пов'язані з предметом їхніх професійних зацікавлень. До прикладу, Григорій Марахов, досліджуючи «соціально-політичну боротьбу на Україні в 20–40-і роки XIX століття» [6], вказав, що повстання 1830 р. було одним із проявів польського національно-визвольного руху. Хоча автор не визначив причин повстання, він не обмежився викладом походу Дверницького на Волинь, а подав докладний виклад повстанського руху в усіх трьох південно-західних губерніях, спираючись, головним чином, на роботи Л. Баженова і Ф. Вротновського. Відповідальність за поразку повстання історик поклав на польську аристократію, приймаючи визначення Ф. Енгельса Листопадового повстання як «консервативної революції». «При цьому всьому Ф. Енгельс бачив, – додав Г. Марахов, – як наполегливо боровся в Народній Раді її знаменитий член Й. Лелевель, який проникливо критикував вузькість поглядів аристократії, вказував на необхідність широких демократичних і суспільних змін» [6, с. 79]. Далі автор із захопленням написав про активну діяльність Йоахіма Лелевеля, спрямовану на організацію нового повстання.

Першим ґрунтовним дослідженням зазначеної проблеми стала кандидатська дисертація «Повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні» [7], яку на початку 1970-х років захистив молодий історик Лев Баженов. Аналіз архівних джерел [8] дав йому змогу виділити кілька важливих питань. На його думку, предтечою повстання були розгортання польського суспільно-політичного руху і діяльність польських таємних організацій у 1822–1841 рр. Дослідник виділив три напрями політичного руху: перший утворювали прихильники варшавського Патріотичного Товариства (ліве крило повстанців), другий – «конституціоналісти» (поміrkовані ліберали), третій – консерватори. Представники усіх трьох напрямів не різнилися між собою в одному питанні – підхід до української проблеми [9]. Л. Баженов зробив висновок, що Листопадове повстання на Правобережній Україні мало важливіше значення, ніж повстання 1794 р. і 1863 р. з огляду на його розмах, чисельність учасників і втрати, яких зазнали

російські війська [10]. Тим не менше він дав цьому повстанню суперечливу оцінку, назвавши його «об'єктивно прогресивним», оскільки воно було проявом боротьби поляків за незалежність, «але одночасно консервативним», позаяк його учасники не врахували інтереси українського населення регіону.

На увагу заслуговують узагальнюючі роботи з історії України і підручники для вищої школи. Треба наголосити, що в радянський період викладання історії України на історичних факультетах не належало до пріоритетів у процесі підготовки учителів історії, тому не було багато відповідних підручників. У першу чергу треба згадати «Історію Української РСР», яка вийшла друком в умовах політичної «відлиги» [11]. У цьому об'ємному підручнику про Листопадове повстання згадано в контексті «посилання царського тиску» у другій чверті XIX ст., наслідком чого, з одного боку, був селянський рух, а з іншого – польське повстання. Виклавши перебіг повстання у Варшаві і на Правобережжі, автори стверджували, що його «прогресивне значення» полягало в тому, що плани імператора Миколи I вислати війська для придушення Липневої революції у Франції не були реалізовані [11, с. 132]. Варто додати, що таку оцінку повстання 1830 р. дав ще в 1939 р. відомий історик Федір Ястребов [12]. Однак він звертав увагу ще на примусову русифікацію як один із наслідків повстання [12, с. 104]. Про це в 1960-х роках вже не писали, а цілком справедливо вважали одним із наслідків повстання проведення так званої інвентарної реформи на Правобережжі в 1847–1848 рр., метою якої було повернення на свій бік українських селян у боротьбі зі шляхтою.

В опублікованій наприкінці 1960-х років двотомній «Історії Української РСР», підготовленій істориками академічного Інституту історії, повстання 1830 р. висвітлено ґрунтовно. Зокрема, зазначено, що його причиною було порушення конституції, наданої імператором Олександром I Королівству Польському, а метою – відбудова польської держави. Причину поразки визначено традиційно, відповідно до основних тез тогочасної радянської історіографії: відсутність згоди шляхти на звільнення селян від особистої залежності. Значення Листопадового повстання автори видання бачили в тому, що воно перешкодило царському уряду реалізувати його «реакційні плани» на Заході [13, с. 394–395].

У 1977–1979 рр. Інститут історії АН УРСР видав багатотомну «Історію Української РСР (8 томів у 10 книгах). Історія XIX ст. охоплює окремих том, а історії Листопадового повстання присвячено окремий розділ. Читач дізнається, що повстання почалося у Варшаві 17 листопада (за старим стилем) і мало визвольний характер, але на питання, що спонукало поляків взятися за зброю і хто їх організував на виступ, відповідей немає. Описано перебіг бойових зіткнень у південно-західних губерніях (для повнішого розуміння бракує відповідної карти), однак поза увагою автори залишили важливу проблему: вплив повстання на еволюцію соціального, економічного і культурного життя тогочасного суспільства. Надто загальним видається твердження, що «польське визвольне повстання активізувало діяльність прогресивних сил», тим більше, що конспіративна робота Шимона Конарського і Товариства польського народу оцінюється як «праця, направлена на єдність революційних сил» [14, с. 114, 118].

В об'ємному підручнику з історії УРСР авторства харківського історика Івана Рибалки, який вирізняється увагою до деталей подій, повстання 1830 р. згадане кількома реченнями. Що стосується причин поразки, то автор підкреслив, що українські і білоруські селяни не хотіли відірвання від Росії і відновлення польсько-шляхетського гніту, а тому не підтримали повстанців [15, с. 297].

Оскільки І. Рибалка через двадцять років видав новий підручник з історії України, можна порівняти, чи змінилась його оцінка повстання 1830 р. Як не дивно, але цього не сталося [16].

У 1990-х роках активно видавалися підручники і посібники з історії України різними авторами, в яких події XIX ст. займали вагоме місце. Як приклад візьмемо кілька з них, щоб показати, як еволюціонувала оцінка Листопадового повстання.

У «Курсі української історії» Володимира Борисенка містилась окрема лекція, присвячена розгортанню національного руху в першій половині XIX ст. У ній повстання 1830 р. розглянуто під кутом зору втраченої можливості «поєднання прогресивних східнослов'янських народів для боротьби проти царизму». Відповідальність за цю втрату історик поклав на «польських панів», які через свої «меркантильні» погляди «не хотіли дати волю кріпосним селянам і не підтримали визвольних прагнень шляхти» [17, с. 424–425]. Далі він додав ще одну важливу тезу: «Національно свідому українську інтелігенцію відштовхнули плани Ради Народної, якій не йшлося про надання Україні державної незалежності, а про приєднання її до майбутньої польської держави» [17, с. 425]. Виходило, що вже в 1820-х роках українська інтелігенція на Правобережжі проводила діяльність, спрямовану на досягнення Україною незалежності, що не відповідає дійсності. Додати треба, що в підручнику В. Борисенка не з'ясовано ні причин повстання, ні його наслідків.

Натомість ґрунтовний аналіз Листопадового повстання міститься в підручнику, автором якого є Олександр Бойко. Він визначив цей збройний виступ як «національно-визвольне повстання поляків»,

зумовлене порушенням самодержавством автономних прав Королівства Польського, що виявлялось у «поширенні на польські землі загальнодержавних репресивно-поліційних порядків, запровадженні цензури, боротьбі з польською ліберальною опозицією і патріотичними організаціями» [18, с. 196]. Розвиток повстання на Правобережній Україні історик пов'язав із прибуттям на Волинь генерала Дверницького, а причини поразки – із збереженням панщини і привілеїв шляхти. При цьому він додав: «Крім того, землі Правобережжя не отримали автономії, а мали бути приєднані до польської держави» [18, с. 197]. Як бачимо, в цьому підручнику вже не йшлося про незалежність України, а тільки про автономію. Важливо також, що автор вказав на тяглість польського визвольного руху, подав коротку характеристику ідей А. Чорторійського та Й. Лелевеля, згадав про діяльність Ш. Конарського.

Нове трактування ролі і місця Листопадового повстання відображено в «Нарисі історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття» львівського історика Ярослава Грицака [19]. Ця робота, хоча й рекомендована Міністерством освіти України як підручник для учнів і студентів, без сумніву, є серйозним науковим дослідженням, яке водночас відобразило нову стадію в еволюції української історіографії. Читач знаходить у ній не стільки широкий потік інформації про події та явища, скільки узагальнюючу інтерпретацію цілої сукупності історичних процесів, які привели до формування сучасної української нації. Серед них автор проаналізував повстання 1830 р. в окремому розділі за назвою «Російський і польський революційні рух двадцятих і тридцятих років XIX століття», вказавши, що «польський» характер Правобережної України був визнаний російською владою, але патріотизм місцевої шляхти не мав локального характеру. Вона, прагнучи відбудувати Річ Посполиту в кордонах 1772 р., не бачила змін, що розпочалися в польській політичній думці наприкінці XVIII ст., коли під впливом західних ідей концепція старої шляхетської Польщі була замінена новою демократичною Польщею, яка мала складатися з рівноправних і вільних громадян. В епоху романтизму поширилась візія східних окраїн як краю суспільної гармонії. Вони сприймалися як центр польської культури. Польські революціонери мали надію, що селяни Правобережжя у вирішальний момент стануть на їхній бік у боротьбі з «московським утиском». Треба їх тільки просвітити, заохотити до польської справи. Я. Грицак підкреслив, що «погляди польських революціонерів не мали нічого спільного з національним шовінізмом». Вони виражали загальну віру «в силу романтизму і освіти». Саме вихованці Кременецького ліцею створили так звану українську школу в польській літературі. Автор звернув увагу, що представник цієї школи – Юліуш Словацький – надав нового імпульсу легенді про народного пророка-козака Мусія Вернигору, пов'язавши з нею ідею братерського союзу поляків і українців проти Москви.

У 1990-і рр. серед молодих науковців зросла зацікавленість у вивченні історії шляхти XIX ст. Так, Ігор Кривошея, досліджуючи «еволюцію дворянства [автор вжив саме цей термін на означення шляхти] на Правобережній Україні» в 1793–1917 рр., показав, що шляхта Уманського повіту не брала активної участі у збройних сутичках у ході Листопадового повстання, а тому не зазнала значних репресій. На думку дослідника, найважливішим наслідком повстання для шляхти була її декласація (тобто переведення дрібної шляхти в податні стани) і ліквідація останніх ознак певних відмінностей в управлінні південно-західними губерніями. Історик висловив варту уваги припущення: цілеспрямовано проведена владою декласація підштовхнула нащадків сполонізованої шляхти відшукати свої українські корені, що в майбутньому сприяло розгортанню українського національного відродження [20]. Згодом свої міркування І. Кривошея повніше виклав у ґрунтовному дослідженні з історії шляхти Уманського повіту [21; 22].

До вивчення наслідків повстання 1830 р. в Подільській губернії звернувся також Олександр Козій. Опрацьовані джерела дозволили йому зробити висновок, що після повстання багато польських землевласників повернули свої конфісковані маєтки, використавши для цього родинні зв'язки і різні неузгодження в законодавстві, а найважливішими наслідками були переведення польської людності шляхетського походження до нижчих суспільних верств, закриття католицьких монастирів і Кам'янецької римо-католицької єпархії [23; 24].

Протягом останніх двадцяти років дослідження Листопадового повстання залишалося в колі наукових зацікавлень українських істориків, при цьому розширилася проблематика робіт та змінилися методологічні підходи.

У більшості наукових розвідок розглядаються різні виміри регіонального аспекту повстання, зокрема, його проєкція на Правобережну Україну. Колективна монографія українських і польських істориків «Польське національне повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів» за редакцією І. Кривошеї та Н. Моравця продовжила традиції сучасної українсько-польської історіографії щодо вивчення дискусійних питань минувшини обох народів [25]. Коло питань, які презентують у цьому дослідженні українські учені, є досить різноманітним. До прикладу, Ю. Земський

вивчав ідейні засади повстання [25, с. 27–44]. Полемізуючи з усталеною в історіографії думкою, що воно було погано підготовленим, він натомість зазначив його очікуваність і бажаність у середовищі польської шляхти, поривом шляхетсько-польської національної гідності, прагненням шляхти позбутися ганьби (зазваної через втрату держави), спробою повернути сплюндровану самоповагу [25, с. 27]. У статтях І. Кривошеї [25, с. 147–157] та Є. Чернецького [25, с. 158–183] розглянуто локальний зріз повстання в Уманському та Липовецькому повітах Київської області; визначено персональний склад повстанців та перебіг воєнного протистояння в цих місцевостях. Оксана Карліна проаналізувала конституційні традиції на польських землях першої чверті XIX століття та їх вплив на конституційний процес під час повстання [25, с. 197–206]. Аналіз низки заходів, до яких вдалася верховна влада Російської імперії після Листопадового повстання 1830 р., аби не допустити збройних виступів у західних губерніях, провела Валентина Шандра. Вона зазначила, що в цих губерніях запроваджувалася наближена до загальноросійської система врядування, посилювався поліцейський і судовий апарат влади, провадилася соціальна трансформація шляхти, поступово реформувалось управління містами, переосмислювалась уся освітня політика [25, с. 207–219]. Юлія Ярцун висвітлила внесок шляхтянок у повстання 1830–1831 рр., місце жінки в шляхетській сім'ї, зміни у становищі жінки та дитини після повстання, які назрівали ще з кінця XVIII ст. [25, с. 191–196]. Вона підкреслила, що правова реальність наклала деякі обмеження на владу батьків над дітьми і зумовила «трансформацію звичного образу «старопольської матрони» в новий тип польської дворянки» [25, с. 196]. Подібні висновки містяться також в одній із статей О. Карліної [26].

З-поміж узагальнюючих праць варто зазначити підготовлену львівськими істориками «Історію Польщі», першу в українській історіографії синтезу сусідньої країни [27]. У ній автори присвятили чимало уваги висвітленню Листопадового повстання, спираючись на значну джерельну базу та напрацювання українських і польських учених. Вони не обмежились переказом основних подій, а розкрили передумови повстання, показавши економічний і політичний розвиток Королівства Польського, а також настрої тогочасної польської еліти. Воєнне протистояння між імперськими військами і польськими збройними формуваннями в книзі назване російсько-польською війною. Важливо, що автори наголосили на міжнародних аспектах повстання та на його місці в історії польського народу. На їхню думку, Листопадове повстання 1830 р. «стало вирішальним чинником формування свідомості новочасної польської нації. Легенда повстання міцно утвердилася в пам'яті наступних поколінь поляків». з одного боку, воно засвідчило нерозривність національного життя і державності, спадкоємності традицій Речі Посполитої, носієм яких була насамперед польська еліта, і водночас «виявило міцні елементи консерватизму шляхетського стану, які все більше перетворювалися на анахронізм за нових історичних умов» [27, с. 296]. Тому це повстання дослідники означили «консервативною революцією». До його важливих наслідків вони зарахували появу Великої еміграції польської військової, політичної та інтелектуальної еліти на Захід, котра справляла вплив на польські землі, розробляла плани здобуття незалежності Польщі [27, с. 290–296].

У виданих в останні роки монографіях, присвячених дослідженню різних проблем історії України «довгого» XIX століття, висвітлюються деякі аспекти Листопадового повстання. До прикладу, Анатолій Скрипник, вивчаючи вплив російського військового чинника на суспільно-політичний та економічний розвиток Правобережної України, проаналізував суто військові питання збройного протистояння повстанських загонів та імперської армії на Правобережній Україні [28]. Автор визначив мотиваційні чинники протиборчих сторін, співвідношення сил, їхні успіхи і прорахунки. З-поміж основних причин поразки повстанських загонів Станіслава Габріеля Ворцеля на Волині, Кароля Ружицького на Житомирщині, Бенедикта Колишка на Поділлі і Київщині історик виокремив відсутність єдиного плану і керівництва, втрату тактичної ініціативи внаслідок децентралізації дій [29, с. 57].

Етносоціальний аспект Листопадового повстання Богдан Гудь розглянув у своєрідному трикутнику: поляки–українці–росіяни [30]. Автор вказав, що пасивність українського селянства і назагал його негативне ставлення до подій 1830–1831 рр. зумовлені тогочасними реаліями. На його думку, взаємини між поляками та українцями залежали винятково від позиції польських землевласників, котрі мали право вибору: лібералізувати становище селян або ж і надалі вести попередню політику. Природно, наголосив історик, що більшість шляхти обрала другий шлях, чим зробила послугу росіянам. Надії діячів польського визвольного руху на масове приєднання селян до повстання виявилися марними. Не виправдалися і сподівання землевласників-поляків залучити силою своїх підданих селян до боротьби за незалежність Польщі [30, с. 128–129]. Натомість головнокомандувач російських військ на Правобережжі Фабіан Остен-Саксен у відозві, зачитаній у православних церквах, закликав не підтримувати бунтівників, а генерал-губернатор Малоросії Микола Репнін, скориставшись

антипольськими настроями селянства, сформував вісім козацьких полків по тисячу осіб у кожному на боротьбу з повстанцями [30, с. 132].

У сучасній українській історіографії знаходимо декілька статей, в яких розкрито роль унійного і римо-католицького духовенства в подіях Листопадового повстання. Так, Віктор Павлюк пояснив опозиційність римо-католицького духовенства до імперської влади поступовою втратою ним впливу на Правобережжі внаслідок політичного, економічного, морально-духовного тиску царизму та російського православ'я, а також громадянським патріотизмом, який охопив більшу частину священнослужителів у прагненні відродити Річ Посполиту [31, с. 141]. За твердженням Інни Шостак, серед повстанців, котрі збройно воювали, унійних священників було обмаль. Натомість їхні проповіді спонукали вірних брати участь у повстанні, а костели і монастирі почасти були прихистками для повстанців та зброї [32, с. 234]. У статті О. Карліної розкрито репресії, які зазнали отці-василіани Овруцького і Почаївського монастирів, звинувачені владою в участі або підтримці повстанців на Волині [33].

Діяльність польських таємних організацій як передумову Листопадового повстання вивчала Наталя Громакова. Вона акцентувала на кількох аспектах означеної проблеми: поява організаційних форм польської визвольної боротьби першої половини XIX століття, їхня регіональна специфіка та роль у загальнопольському русі. До причин Листопадового повстання дослідниця зарахувала соціальне напруження в регіоні та превентивні арешти поліцією підозрюваних в антиурядовій діяльності, які доповнювалися чутками про загальну мобілізацію [34, с. 4].

Із Листопадним повстанням 1830 р. Тетяна Мурга пов'язала метаморфози, які відбулися у слововживанні та змінах у конотаціях концепту «свобода» в російському літературному і філософському дискурсах першої половини XIX ст. На її думку, причиною витіснення терміна «вільність» («вольность») на маргінес російської словесності було використання цього слова в гаслі повстанців 1830–1831 рр. («За нашу і вашу вільність») та відповідна реакція на нього імперської влади і російської громадськості. Польська «wolność» перетворилася з «позитивної» свободи як певного шляхетського привілея на «негативну» свободу як ідеал досягнення національної незалежності [35, с. 83].

В останні роки вийшли друком кілька розвідок, в яких проаналізовано мемуарну літературу або розкрито деякі історіографічні питання Листопадового повстання. Наприклад, у статті Івана Ярмошика показано, як польській історіографії висвітлено військові дії на Волині кавалерійського полку Кароля Ружицького і корпусу генерала Дверницького [36]. Схожою за тематикою є статті Юлії Конарівської, в яких переважає огляд спогадів учасників і сучасників Листопадового повстання. Зроблено висновки про значну участь населення у повстанських діях на Правобережжі [37; 38]. Аналіз низки мемуарних текстів, опублікованих на сторінках журналу «Киевская старина» підготував Ігор Фицик [39]. Він зазначив, що ці матеріали відображають рецепцію сучасниками бойового шляху повстанських загонів на Волині та Поділлі.

Таким чином, в українській історіографії Листопадове (польське) повстання 1830–1831 років представлено досить широко, хоча українські історики обмежуються вивченням його перебігу та наслідків у південно-західних губерніях Російської імперії, тобто у Правобережній Україні. У радянський період відповідно до вимог тогочасної офіційної ідеології в наукових публікаціях домінувала партійно-класова оцінка подій та явищ. Наголос робився на висвітленні економічного розвитку українських земель та глибоких соціальних проблем, аналізі програмних цілей повстанців, на звинуваченні шляхти в «обмеженості класових інтересів».

У 1990-х роках в українській історіографії почали змінюватись методологічні засади дослідження минулого. Зросла зацікавленість науковців у вивченні соціальної історії Правобережної України. Зменшення ареалу шляхетської землі внаслідок конфіскацій, переведення величезної маси дрібної шляхти в нижчі соціальні верстви, зміни в культурному і релігійному житті розглядалися як наслідки Листопадового повстання.

В останні десятиліття актуалізувалося багатоаспектне вивчення Листопадового повстання та його наслідків на життя різних соціальних станів у південно-західних губерніях. Однак у руслі сучасних методологічних і тематичних практик потребують повнішого дослідження проблеми гендерного чинника в повстанні, ментальних стереотипів, образу «чужого» у сприйнятті українців, поляків, росіян тощо.

Література:

1. Клебовский Р. К истории польского восстания в Юго-Западном крае в 1831 году. *Киевская старина*. 1905. Т. 89. Июнь. С. 424–467.
2. Левицкий О. Эпизод из истории польского мятежа 1831 года на Киевщине. *Киевская старина*. 1899. Т. 65. Апрель. С. 90–11.

3. Липский И. Польский мятеж 1831 года по документам Волынской духовной консистории. *Волыньское губернские ведомости*. 1884. № 8. С. 273–285.
4. Полонська-Василенко Н. Історія України; 3-є вид. Київ : Либідь, 1995. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 606 с.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України; вид. 2-е. Київ : Глобус, 1992. Т. II. Від половини XVII століття. 349 с.
6. Марахов Г.И. Социально-политическая борьба на Украине в 20–40-е годы XIX века. Киев : Вища школа. 1979. 151 с.
7. Баженов Л.В. Восстание 1830–1831 гг. на Правобережной Украине : автореф. дис. ... канд ист. наук. Киев, 1973. 28 с.
8. Баженов Л.В. Обзор литературы и архивных источников о польском восстании 1831 г. на Правобережной Украине. *Питання нової і новітньої історії*. Київ, 1974. С. 126–138.
9. Баженов Л.В. Политические течения в польском восстании 1831 г. на Правобережной Украине. *Центральная и Юго-Восточная Европа в новое время*: сборник ст. Москва, 1974. С. 93–98.
10. Баженов Л.В. Участь поляків Правобережної України в листопадовому повстанні 1830–1831 років. *Українське слов'язознавство*. 1974. Вип. 10. С. 105–112.
11. Дядиченко В.А. Історія Української РСР : навчальний посібник для студ. неістор. ф-тів вузів УРСР / за ред К.К. Дубини. Київ : Київський університет, 1965. 455 с.
12. Ястребов Ф. Нариси історії України. Київ : Вид-во АН УРСР, 1939. Вип. VIII. Україна в першій половині XIX століття, 274 с.
13. История Украинской ССР: в двух томах / редкол.: К.К. Дубина (гл. ред.) и др. Киев : Наукова думка, 1969. Т. 1. 836 с.
14. Історія Української РСР. Київ: Наукова думка, 1978. Т. III. Україна в період розкладу феодално-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму. 608 с.
15. Рибалка І.К. Історія Української РСР. Дорадянський період : підручн. для студентів іст. фак. вузів. Київ : Вища школа, 1978. 576 с.
16. Рибалка І.К. Історія України. Частина II. Від початку XIX ст. до лютого 1917 року. Харків : Основа, 1997. 480 с.
17. Борисенко В.Й. Курс української історії. З найдавніших часів до XX століття. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 1998. 614 с.
18. Бойко О.Д. Історія України. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академія, 1999. 568 с.
19. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
20. Кривошея І. І. Еволюція дворянства на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. (за матеріалами Київської губернії) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1997. 16 с.
21. Кривошея І. Уманська шляхта в польських повстаннях 1830–1831 та 1863–1864 років. *Український історичний збірник*. 2006. Вип. 9. С. 107–123.
22. Кривошея І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочинський»), 2014. 254 с.
23. Козій О.І. Чисельність та соціальна верства польського населення на Поділлі в середині XIX століття. *Вісник Львівського університету. Серія Історична*. 1995. Вип. 30. С. 39–46;
24. Козій О.І. Становище польської шляхти на Поділлі в період між повстання 1830–1831 і 1863 років : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1997. 26 с.
25. Польське національне повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : кол. Монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Київ : КНТ, 2017. 264 с.
26. Карліна О.М. Жінки в громадському житті Волині в 30–60-х рр. XIX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2014. № 7 (284). С. 13–19.
27. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.
28. Скрипник А.Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1895 рр.). Кам'янець-Подільський : Видавець ФОП Зволейко Д.Г., 2016. 612 с.
29. Скрипник А.Ю. Мілітарне протистояння у Листопадовому повстанні 1830–1831 рр. на Правобережній Україні. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 3. С. 47–60.
30. Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст. Харків : Акта, 2017. 490 с.
31. Павлюк В.В. Римо-католицька церква у суспільному житті Правобережної України кінця XVIII – першої третини XIX ст. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Історичне краєзнавство*. 2011. Вип. 4. С. 138–144.
32. Шостак І. Громадянсько-політична позиція волинського та подільського римо-католицького духовенства у польських повстаннях 1830–31 та 1863 років. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2015. Вип. 5. С. 233–239.
33. Карліна О.М. Репресії щодо василіан на Волині після Листопадового повстання 1830 року та «стирання пам'яті» про них. *Національна та історична пам'ять* : Збірник наук. праць. Київ : НВЦ «Пріоритети», 2013. Вип. 6. С. 69–76.
34. Громакова Н.Ю. Визвольний рух поляків в українських землях: від конспіративної діяльності до повстанської боротьби. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2018. Т. 29 (68). № 3. С. 1–6.
35. Мурга Т. Свобода й волюність: вплив ідеології польського повстання 1830 року на російські філософію і літературу. *Грані*. 2021. Т. 24. № 1. С. 74–84.
36. Ярмошик І. Військові події на Волині в ході польського Листопадового повстання 1830–1831 рр. у світлі польської історіографії. *Воєнна історія України. Волинь та Полісся*. 2013. С. 183–188.

37. Конарівська Ю. Мемуари учасників Листопадового повстання 1830–1831 рр. як джерело вивчення польських визвольних змагань. *Интермарум: історія, політика, культура*. 2016. № 3. С. 167–174.
38. Конарівська Ю. Листопадове повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні в історичній літературі XIX – початку XX ст. *Переяславський літопис*. 2017. Вип. 11. С. 66–72.
39. Фицик І. Польські національні повстання XIX століття в дзеркалі мемуарів сучасників на сторінках часопису «Киевская старина». *Rozdroża: Europa Środkowa i Wschodnia w refleksjach humanistów*. Częstocowa, Humań, Poznań, 2016. Т. III. С. 41–60.